

TANULMÁNYOK

BARTA GÁBOR

ADALÉKOK AZ 1543. ÉVI TÜRÖK HADJÁRAT TÖRTÉNETÉHEZ

Közhely, milyen óriási hatást gyakoroltak a magyarországi török háborúk történelmünk alakulására. A magyar történetírás ennek ellenére nem igazából foglalkozott ezekkel az eseményekkel. Egy-egy mozgalmasabb korszak, néhány sorsdöntő hadjárat, vagy eseménysor kiérdemelt ugyan néhány monográfikus feldolgozást (a Hunyadi-korszak, Mohács, Eger ostroma, Bocskay István felkelése), de ami ezeken túl maradt, az szinte „néma csönd.” Egész korszakok tanulmányozásához nincs egyéb anyag a kezünkben, mint a nagy történeti összefoglalók vonatkozó fejezetei. Ezek pedig, minden tisztes igyekezetük ellenére, nem adhatnak többet jó vázlatnál. Nem tölthetik be az űrt az olyan pótolhatatlan, de szemléletükben és módszerükben már vitatható aprómunkák sem, amelyekkel a derék Takáts Sándor örvendeztette meg egykor halás közönségét.

A majdnem elfelejtett, legalábbis alig ismert hadjáratok közé tartozik a leghosszabb háborús időszak (1521—1547) vége felé I. Szulejmán 1543-as hadmenete. Az ez évi török támadás stratégiai célja a két évvel korábban elfoglalt Buda előterének biztosítása volt. A keresztény seregek 1542-es visszafoglalási kísérlete ugyan gyászos kudarcha fulladt, arra azonban figyelmeztette a diván urait, hogy a volt magyar székváros túl közel van az ellenséges vonalakhoz. 1543-ban tehát maga a szultán jött ismét a magyar hadszíntérre, azzal a nyílvánvaló szándékkal, hogy megfelelő védővonalat létesítsen a katonai tekintetben épp úgy, mint jelkép mivoltában végtelen fontosságú Buda körül. Előbb a felvonulási útvonalat biztosította (Pécs, Valpó és Siklós elfoglalásával), majd ostrom alá vette és két hét után elfoglalta a magyar primás székhelyét, Esztergomot. Buda ezzel a Dunakanyar felől már biztonságban lehetett. Szulejmán azonban nem akart félmunkát végezni. Esztergom alól délnyugatnak fordult. Az erős Tata várát őrsége harc nélkül földadta, Székesfehérvárat viszont Varkocs György hőiesen védelmezte, de végül elesett, a megrettent polgárok pedig kikényszerítették az őrség fegyverletételét. A hajdani magyar székváros körül ezzel több mint 50 kilométer (két-három napi járóföld) védelmi gyűrű keletkezett: több mint fél évszázad fog eltelni, míg a keresztény fél újra megpróbálkozhat egy Buda elleni támadással.

Ennek a török szempontból nagyon is sikeres hadjáratnak a történetéről eddig igen kevés forrást ismerünk, a már említett összefoglalások (Acsády Ignác kötete a millenáris Magyar nemzet történetében, Csorba Csaba könyve Esztergom hadtörténetéről, az új Magyarország hadtörténete stb.)¹ néhány korabeli levélen kívül jórészt Istvánffy Miklós históriájára, illetve a török történetírók állításaira támaszkodtak. Az értesülések pontosságára mi sem

¹ Acsádi Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. Bp., 1897. 421. skk. o.; Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1987. 87. skk. o.; Magyarország hadtörténete I. (Főszerk.: Liptai Ervin), Bp., 1984. 174. skk. o.

jellemezőbb, mint hogy Esztergom elestének dátuma Acsádynál és a hadtörténetben augusztus 10, Csorba Csabánál augusztus 9, s ez utóbbi meg sem kísérli egyeztetni forrásait Acsády forrásaival.²

Néhány évvel ezelőtt a nagyszombati levéltárban kutattam. Itt, a városi iratok között akadt a kezembe egy tucatnyi levél, amelyeket 1543. augusztus 14-e és október 17-e között Komáromból írt egy bizonyos Pozsgay Zsigmond a nagyszombati magisztrátusnak, beszámolván az Esztergom elestétől Fehérvár elestéig tartó hadieseményekről. E levelekről kívánok itt beszámolni, abban a reményben, hogy általuk valamivel többet tudhatunk meg „elfeledett” háborúink egyik fontos, de alig ismert mozzanatáról.

Bár az írásokban erre semmiféle utalás nincsen, a helyzet és a körülmények egyaránt arra utalnak, Pozsgay nem véletlenül került éppen ekkor Komáromba. Minden jel szerint Nagyszombat magisztrátusa küldhette ki azzal a megbízással, hogy rendszeresen tájékoztassa megbízóit a hadihelyzet alakulásáról.

Ki volt Pozsgay? Nem sokat tudunk róla. Nagy Iván híres munkájában a magyar nemesek között tartja nyilván³, maga Pozsgay viszont itt tárgyalandó leveleiben nagyszombati polgárként írja alá magát. 1543 előtti életéről én nem ismerek adatokat, később azonban többször is szerepel forrásainkban.

1545 januárjában, mint a komáromi naszádosok kapitánya, egy bizonyos Jeromos doktor egri kanonok társaságában a budai pasánál járt követségben. A kettejük jelentését fölhasználó Takáts Sándor szerint⁴ ez a páros korábban már Ázsiában is járt diplomáciai megbízással, de hogy ez mikor lett volna, ő nem mondja meg, én pedig nem találtam meg a nyomát. Az 1545-ös követség alkalmával viszont bizonyos, hogy Budáról tovább mentek Sztambulba: 1544. december 28-án kiállított megbízólevelük ugyanis a szultánhoz szolt. Ez év nyarán valóban a török fővárosban tárgyalt — I. Ferdinánd nevében — Hieronymus Adurno, akit nyugodtan azonosíthatunk „Jerómos doktorral”. Az ez évi fegyverszünetet azonban végül is ő nem köthette meg, mert közvetlenül a tárgyalások előtt meghalt. A feladatot végül a helyette sebtében „leküldött” Nicolaus Siccus és a vele együtt érkező Kaspar Veitwyck császári követ végezte el 1545 őszén, Drinápolyban.⁵

A következő évből, 1546-ból származó iratok arról tanúskodnak, hogy Pozsgay, még mindig mint naszádos kapitány, a török területen működő magyar kémhálózat egyik irányítója volt, s a beszerzett adatokat rendszeresen továbbította feletteseinek.⁶

Az utolsó, Pozsgayra vonatkozó értesülésünk 1549-ből való. Ez év februárjában ismét a budai pasánál járt, ezúttal a helytartó, Várday Pál érsek követeként, ahonnan — talán a szultánt keresve — Kis-Ázsia szívébe, a hajdani

² Acsády: i. m. 244. o.; ill. Csorba Cs.: i. m. 97. o. Istvánffy Miklós egyébként világosan 10-ét mond: *Nicolai Istvánffy Pannoni Historiarum de rebus Hungariae libri XXXIV. Cooniae Agripinae, 1822, 286. o.*

³ Nagy Iván: Magyarország családi czimerekkel IX. Bp., 1862. 426. o.

⁴ Takáts Sándor: Rajzok a török világból, II. Bp., 1915, 247. skk. o.

⁵ A megbízólevél: Takáts S.: i. m. 363. o.; A sztambuli tárgyalások lényegéről I. Török Pál: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai, 1527–1547. Bp., 9301. 94. skk. o.; de ő csak Adurnóról és Veitwyckékről tud, Pozsgay nevét meg sem említi. L. még Bárdossy László: Magyar politika a mohácsi vész után. Bp., 1943. 287. skk. o.; Csorba Cs.: i. m. 109. o. tehát téved, ezt a fegyverszünetet nem Pozsgayék kötötték.

⁶ Takáts S.: i. m. 177. skk. o.

Karamán emírségbe ment tovább: 1549. május 26-án már onnan küld haza jelentést.⁷

Visszatérve 1543-ra: Pozsgay komáromi küldetésének indoka Esztergom július 24-én megkezdett ostroma lehetett. Az érseki székhelyet ugyanis a Kisalföld kapujának tekinthetjük, onnan Győrig, illetve Komáromig egyetlen komolyabb erősség sem állott. A nagyszombatiaknak tehát minden okuk megvolt az aggodalomra.

Pozsgay Zsigmond uram első jelentése augusztus 14-én kelt, s mindjárt annak a szomorú hírnék a megerősítésével kezdődik, hogy Esztergom valóban elesett. Sajnos, az esemény pontos ideje körüli félreértés eloszlátásához a szöveg nem ad fogódzót. Csak annyi bizonyos, hogy a kapituláció már napokkal korábban megtörtént: „azt hiszem, már megtudták ennek a szerencsétlen esztergomi várnak romlását és föladását” mondja a bevezetőben a levélíró. E bejelentés után jönnek a hadjárat mindennapjainak hírei: „Tegnap kiküldtünk nyolc lovasat a Mátyusföldre felőli Duna-parton, földeríteni, merre tart szárazon és vízen az ellenség”, ők eddig még nem értek vissza. „Ma pedig korán reggel megjötték az ő hajóik [t.i. a töröke — B.G.], elég kicsiny számban, akikkel közel négy órán át csatáztunk, azután elmentek. Lovasok is jöttek a török oldaláról ennek a komáromi várnak a földerítésére, ők is elmentek. Vajon ezt fogják itt körülzární, vagy Fehérvárat, ma még teljesen bizonytalan. Lascano úr és Sbadella nagyprépost tegnap ide érkeztek hozzánk; és csoda dolgokat mesélnek. De akik torkukkal és szavukkal satöbbi az egekig hatolnának, tetteikkel és munkálódásukkal a legrosszabbul működtek.”⁸

E két utóbb említett férfi közül Martin Musica Lascano spanyol zsoldostiszt volt és Esztergom várnagya az ostrom idején: ő adta föl a várat. A törökök valószínűleg 10-én bocsájtották el őt és lefegyverzett, kifosztott katonáit: Istvánffy szerint áttették őket a Duna balpartjára és a Zsitva torkolatánál értek keresztény fegyvertársaik közelébe. Komárom után Pozsonyban bukkan majd föl, ahol is tisztársaival együtt hadbíróság elé került, de végül is fölmentették az árulás vádjára alól. Agostino Sbardellati esztergomi nagypréposztból utóbb váci püspök lett, és az 1552-es hadjáratban, a szerencsétlen palásti csatában esik majd el.⁹

Pozsgay következő levele augusztus 17-i keltezésű. Arról ír: „... a török császár szándékát megmagyarázni nem tudom, de táboruk Almás és Neszmély alatt egy nagy mérföldnyire a hegyek és a Duna partja között, az összes mezőt sátrakkal a szó szoros értelmében kifehéritve, Tata váráig és Gesztesig fekszik. A hadat, sőt még a századokat és csapatokat is a mondott helyeken egészen a komáromi patakig a szemünkkel látjuk, a hajós legénységgel tegnap és ma is harcoltunk a vízen a komáromi vár alatt. Csatát állni ők sem akarnak, mi sem merünk... Tegnap egy törököt elfogtak a naszádosaink Almásnál, aki el-

⁷ *Martinus Georgius Kovachich*: *Scriptores rerum Hungaricarum minores* I. Buda, 1798. 87. o.; hivatkozik rá *Nagy I.*: I. m. 462. o.; Konya: *Takáts S.*: I. m. 365. o.

⁸ *Nagyszombat Város Levéltára* (Archív Mesta Trnave), *Missiles* "Credo enim eadem infelicem arcis Strigoniensis ruinam et amissionem iamdiu intellexisse... Heri misimus octo equites per ripam Danubii a parte Mathywsfelde ad videndum quorsum tendet hostis terra et aqua... Hodie tamen summo mane venere naves eorum aliquo parvo numero cum quibus certatum est horis fere IV, postea abierunt, venerunt et equites a parte Thirca ad videndum castrum hoc Comaron, qui et ipsi abierunt. An hoc obsidione circumdabitur vel Alba adhuc omnino incertum est.

Domini Laskanus et prepositus magnus Sbardella heri venerunt ad nos, mira referunt, sed qui (salva reverentia) guthure et verbis etc. celos penetrabant in factis et operibus stercere (?) viliores functi sunt."

⁹ *Isthuanffy, M.*: I. m. 285. o.; *Csorba Cs.*: I. m. 97. skk. o.; *Acsády I.*: I. m. 244. o. és 324. o.

mondta, hogy a faltörő ágyúkat hajón leküldték Adonyba, Buda alá, innen partra téve Fehérvár felé viszik majd őket, ami onnan 6 mérföldre van. A szultán pedig, mielőtt Fehérvár alá rendelne ostromzárát a város megvétele, előbb megpróbálkozik Tatával és Komárommal. Azt mondja, ezután mindenkinek az a parancsa, hogy innen a város [Fehérvár — B.G.] felé menjenek Csókakő irányából. Ugyanezt mondja egy német pribék is, aki Roggendorff úr idején esett fogságba a Gellérthegy alatt. Ez és két másik ifjú harmadnapja szökték meg a töröktől.¹⁰

A leíráshoz alig kell kommentár: a török tábor Esztergom alól a mai Almásfüzitő és a tatai dombok közötti síkságra vonult át. Ma már az eseményekből és a török forrásokból tudjuk, hogy ez Tata ostromának előkészítésére szolgált. A híradás maga egyébként egybevág a szultáni diván döntéséről is híven tudósító török szemtanú, Szinán csasz állításaival, aki szerint augusztus 14-én egy reggeli haditanács után a szultáni sátrat Tata, az ágyúkat hajón Buda, a flottát, a dunai hajóhadat pedig szintén Tata felé indították. Maga a szultán végül 16-án indult el Esztergomból a Pozsgay által is említett Neszmélyre.¹⁴

A nehéztüzérség lehajózásáról szóló hírnek mérsékelnie kellett volna a komáromiak félelmét, de, mint látni fogjuk, az elég nehezen oldódott. Az ágyúk adonyi kirakodásáról egyébként Pozsgay levelén kívül más forrásunk nem tud. Szinán csasz is csak annyit mond, hogy Buda felé küldték a lövegeket, majd többször ecseteli Ibrahim pasa anatóliai beglerbég kínlását a nehéz szállítmánnyal (a Fehérvár ellen vonuló had Csókakő melletti pihenőjéről azonban ő is szól).¹²

Végül: A szóban forgó német pribék két éve került a törökök közé, Wilhelm von Roggendorff Budát ostromló serege ugyanis augusztus 21—22-én szenvedett katasztrófális vereséget a szultáni „felmentő” sereg előhadától.¹³

1543. augusztus 18-án Pozsgay Zsigmondnak újból tollat kellett ragadnia, hogy beszámolhasson Tata vesztéről. „A tegnapi napon Tata várát ezek az itáliai vitéz urak egy ágyúlövés nélkül [átadták]... a török szultánnak... valamiféle ruhával vagy aranyforintokkal lekenyerezve adták [volna] föl. Ők tegnap és a mai éjszaka onnan ide jöttek, elnehezült lábakkal és hajadonfőtt vonszolódván, nyomorúság és undor volt. Ugyanezen a tegnapi napon kora hajnaltól éjszakáig gyakoroltuk a hadimesterséget, reggel a folyón, este pedig gyalog és lovon küzdöttünk a Komárommal szembeni túlsó parton Tata felé. Elég szerencsénk volt, senki ellenséget el nem engedtünk, néhány sebesült és

¹⁰ „Intentionem Imperatoris Thurcarum explicare nequeo, castra tamen et universos campos infra Almas e Nezymyl in uno magno militari inter montes et Danubij ripam tentorijs strictissime dealbatos usque ad castrum Thatha et Gezthes fere adjacentis. Exercitus preterea coortes et turmas in dictis quasi locis usque ad ripam Comaron oculis videmus. Cum copijs navalibus heri et hodie certatum est in aqua infra arcem Comaron. Congredi nec ipsi optant nec nos audemus eum (...?) insidijs sub rupibus positis precavere (...?), et hodie nihil novi. Heri unus Thurca apprehensus est per nazadias nostros ad Almas, qui refert quod ingenia murifraga demissa sunt navigijs ad Adon infra Budam, illic poste(a) ripe exposita ducentur Albam versus, que illinc distat in milliaribus 6. Cesar vero tentabit Thatam et Comaron antequam sub Alba ordinabuntur propugnacula ad expugnandam urbem. Dicit huc poste(a) ordinatum omnibus versus urbem de sub castro Chokakew proficisci. Idem refert et unum pribek alemannus qui tempore domini Roggendorff sub monte Sti. Gerardii captus fuerat, hoc idem et alij duo juvenes nudius tertijs a Thurcis profugientes...”

¹¹ Szinán munkáját közli *Thury József: Török történetírók II. Bp., 1896., a kérdéses részlet a 346. sk. o.*

¹² *Thury J.: i. m. 350. o. Megerősíti állításait Lutfi pasa (i. m. 34. sk. o.); Dselalzáde Musztafa viszont augusztus 15-ről beszél, és az ágyúkat Budára küldeti (i. m. 249. o.).*

¹³ *Veress Endre: Izabella királyné. Bp. 1901., 171. skk. o.*

[szerencsés] menekült el az árkon át. Ma valamennyien mi magyarok egyhangúlag kijelentettük, tárgyalunk ezzel a Filippo de Tornello gróffal, az olaszok parancsnokával, nehogy mint Tata és Esztergom várai, Komárom is elveszzen ezek által az olasz vitéz urak által. . . Félek, nehogy Fehérvár is megadja magát, minden erősségünk elvesztenié reményét.”¹⁴

Tata bukása és a felgyorsuló események annyira fölizgatták a nagyszombatiak hírnökét, hogy még ugyanezen a 18-án újabb levelet írt megbízóinak. Ebben az üzenetben egy bizonyos Kovács Lőrinc úr szavaira hivatkozva megismétli az előző napi harcokról szóló híreket. Azután visszatért a tatai szégyenre. „Tegnap Tata várát oly gyalázatosan adták föl, hogy le sem írhatom, vagy az írás megutáltatná a betűt az olvasóval.” Az olasz és német kapitányt kijátszották egy aranyozott bíbor köpennyel (kaftánnal?), ők minden nehézség, vagy roham, vagy a falak megtöretése nélkül, mintegy anélkül, hogy egyetlen ágyúlövés érte volna a falakat, még csak egy trombitálás sem hallatszott”, megadták magukat.

A levél ezután megismételi, hogy a török a hadi gépeket Adonyba vitette, majd elmondja a tatai védők megadás utáni viszontagságait. A szultán a komáromi Fűszegtávi tóhoz küldte őket, „ezután megparancsolták nekik — visszavévén tőlük előbb az ajándékokat, azaz az ő aranyos ruháikat —: takarodjatok, bestiák, a mocsárba, vagy fejeteket vesszük, ők így sebesen beleugráltak a mocsárba. Akiket az erős falak nem védtek meg, az ingoványban mentették hitvány életüket, fülüket az ágyúk bömbölése helyett a békák éneke töltötte meg. Aki pedig késkéledett a mocsárba futással, annak fejét [és . . .] vették. Aki meg elmenekült, annak szégyen és gyalázat hozzánk átjönni. Ezenkívül, hogy vajon minket vesznek ostrom alá, vagy Fehérvárral kísérleteznek, bizonytalan. A sátraik mind egy ugyanazon helyen a tatai mezőn vannak.”¹⁵

Augusztus 18-a csak nem akart elmúlni. Este Pozsgay újabb híreket kapott, s szükségét érezte, hogy azokról is tüstént beszámoljon a nagyszombatiaknak. Harmadik levelet is írt tehát, amelyben egyrészt megismétli a korábban mondottakat Tata gyalázatos feladásáról, majd hozzáteszi: „nagy füstöt láttunk Pápa és Gyórszentmárton felől, azt hiszem, azokat, akiket a szultán hajón hozott Magyarországra, foglyokkal fogja kifizetni.” Magában Komáromban még mindig nem tudni, megostromolják-e őket, még a foglyok sem tudnak felvilá-

¹⁴ „Hesterno die castrum Thatha per hos dominos milites Italos ad manibus imperatoris Thurcarum absque unico ictu bombardarum vel (. . . ?) saltem propter unam vestem veluti aureis florenis contexti traditum est, quos heri et hac nocte trajice huius inde, ex gravibus (?) pedibus et capitibus denudatis prorofentes, labor et tedium fuit. Ipsa similiter die hesterni a summo mane usque ad noctem Martem exercuimus, mane fluviali, ad vesperam vero equestri et pedestri usu. In ripa ex opposito Comaron versus Thatha certatum est, satis lucri obtinuimus qui nihil amisimus hostium, abierint quidam et vulnerati et (fasti?) trans fossa. Decrevimus hodie tractandos (?) omnes hungari unanimiter cum hoc comite Philippo de Thorneilo duce Italarum ne et Comaron ut Thatha et Strigonium castra per hos dominos milites italos amittatur.

Adhuc castra Thurcarum in omnibus campis circum Thata albescent, si ad nos aut ad Albam vel Jaurinum sit intentio, ignoro. Timeo ne Alba dedicionem faciat, eoque jam universa fortalicia tam desperavere.”

¹⁵ „Hesterno die castrum Thatha tam pudenter amissus quod non sit (perl . . . is ?) tantum scribere, aut scripta tedeat legere lectorem . . . (Capitanei) . . . allusi sunt clavide purpurea auro coloratu, qui sine ullo impedimento aut irrupcione aut fractioni murorum uti, ne unus tantum tormentorum ictus eos muros attigit, et ne quidem sonitus auditus est.”

„ . . . edictum postea eis est rehabitis prius ab eis muneribus, hoc est vestibus illis aureis; ingredimini bestie omnes arundinea hec nam alioqui capitibus plectimini. Qui itaque velociter insuluerunt in arundines. Quos muri fortissimi defendere nequiverint, in paludibus vanarum salvarunt vitam, pro mugitu bombarde repleverunt aures cantu Bekarum. Qui autem ad insiliendas arundines tardi fuere, capria simul et capita amiserunt, qui aufugerunt eos tedium et verecundia est nobis trajicere. Preterea si nos circumdant vel Albam tentabunt, incertum est. Tentoria omnis eodem loco sunt in campis Thatha.”

gosítást adni. Nagy a félelem, hogy Fehérvár is elesik. „Ha Komáromot körülveszik, kijelentettük mind a magyarok, inkább itt halunk meg, mint hogy a gyors és keskeny Dunán elhajózzunk, ami veszedelmes a vizek sok örvénylése miatt.¹⁶

Az első 18-i levélben említett „Tornello grófot” Filippo de Tornielként ismeri történetírásunk, és eredetileg valóban a Komáromba vezényelt olasz gyalogság parancsoka volt. Időközben azonban — ha hinni lehet Istvánffy nem egészen világos mondatainak — előrelépett a vár kapitányává.¹⁷ Tata ostromáról Szinán csasz is részletesen tudósít: Esztergomból Uléma bégét és Mohammed kánt előreküldték a vár elfoglalására, az őrség azonban a 17-én odaérkező szultánnak adta meg magát, de az átvételt megint csak Uléma bég végzi, és ugyanő kíséri az elvonulókat — mindössze 154 férfit és három nőt [?] — Komáromig. Később Szinán azt is elmondja, hogy Uléma a szultán parancsa ellenére rabokat és zsákmányt szedett az elvonulóktól — s így megerősíti Pozsgay leveleinek idevágó részleteit. Igaz, hogy a kifosztáshoz „mellékelt” megalázás mélységét csak ez utóbbi írásaiból ismerhetjük meg.¹⁸

Istvánffy Miklósnak köszönhetően tudjuk továbbá, hogy a komáromiak felháborodása nem volt következmény nélküli: Torniello parancsnok Annibale Tasso volt tatai várkapitányt lefejeztette, tisztársait pedig Bécsbe küldette, ahol — Lascanóhoz és Salamancához hasonlóan — Ferdinánd király perbe fogatta őket.¹⁹

Végül a pápa—győrszentmártoni török portyáról és a dunai ütközetről. Szinán csasz a „Tata felé” indított hajóhadat ütközteti meg — valamikor augusztus 14-e után — az eredetileg Esztergom megsegítésére küldött, de végül Komáromban rekedt 95 császári naszáddal.²⁰ Pozsgay nyilván erről az összecsapásról beszél.

A Pápa környékéig érő török rablóvállalkozáshoz pedig valószínűleg Martonfalvay Imre deák jó évtizeddel későbbi visszaemlékezései adnak további adatokat. Szerinte Esztergom bevétele után Mehmed bég egy portyázó alakulattal elpusztította a Rábaközt, tehát — ha ránézünk a térképre — Pápa mögé került. Szinán csasz pedig arról tudósít, hogy Tata feladása után, tehát kb. augusztus 17-én egy 5000 fős tatár különítmény nagyobb portyára indult, s parancsnokuk 15 000 fogolyról szóló győzelmi jelentése augusztus 22-én érkezett meg a divánba. A Pozsgay által 18-án látott tüzek nyilván ennek a vállalkozásnak lehettek a jelzői.²¹

Az egy napi sok levelet a jelek szerint hatnapos szünet követte, mert Pozsgay uram augusztus 24-i levelét azzal kezdi: „harmadnapja jött hozzánk két görög

¹⁶ „... (Thatam) ... domini itali milites non ad ictus bombardarum sed ad verba tantummodo pro clavide tradiderunt... Magnos fumos videmus versus Papa et Geryenthmarton, credo illas quas (navi Hungariae?) eduxit Caesar captivis remunerabit... Si Comaron circumdabitur, decrevimus omnes Hungari hie magis mori quam in velociori decursu et angustiiori Histrionavigandus, quod est periculosum propter multos tremos liquorum.”

¹⁷ Istvánffy: i. m. a 270. lapon mondja, hogy Tornielót a győri táborból küldte ki I. Ferdinánd király olasz katonákkal Komárom védelmére (cum Italis ad tuendam Comaromium). A 266. lapon viszont egyértelműen Komárom védőjeként emlékezik meg róla: „... (Comaromium) ... quod in insula Danubii situm, a Philippo Torniello cum legione Italica custodiebatur”. Mind-ebből a győri tábor említése is homályos, ott ugyanis csak szeptember második felében áll majd össze jelentősebb haderő (l. lentebb).

¹⁸ Thury J.: i. m. 347. ill. 360. sk. o. A török forrás csak kivonatolja az ő történetét (Lutfi- i. m. 34. o. és Dselálzáde Musztafa, i. m. 246. o.

¹⁹ Istvánffy M.: i. m. 266. o.; v. ö. még Csorba Cs.: i. m. 97. o.

²⁰ Thury J.: i. m. 347. o.

²¹ Martonfalvay Imre deák emlékirata. (Kiadja: Szabó Károly és Szopori Nagy Imre) Bp., 1881. (MHH-S XXXI). 146. o.; ill. Thury J.: i. m. 351. o.

szökevény úgy délután háromkor, azután kevéssel később egy német, aki Katzianer úr szerencsétlen hadjáratokor esett fogságba." Este hét órakor megint jött hét-nyolc ember, akiket egy, Esztergomnál fogságba esett olasz tizedes [decurio Italus] vezetett, „hogy magától vagy kényszerből maradt ott, nem tudom”. A tizedes magával hozta a Katzianer-hadjáratban elfogott édestestvérét is. Ez a két ember lóról szállva csónakon átjött, a többiek visszafordultak a török tábor felé, a két szökevény szerint ők is szökevények voltak, és csak őket kísérték el, hogy biztonságban legyenek. „Hogy kell ezt érteni, nem tudom” vallja be itt a levélíró.

Reggel korán megint jöttek négyen, közöttük két szépen öltözött olasz. Mind azt mondják, a beglerbég vasárnap előreindult Fehérvár felé, a szután pedig „ahogy mindannyian láttuk, tegnap tábort bontott és utána vonult”.

Esztergomot a török erősíti, az „architectus” Mehmed pasa. „Tatát lerombolták és a falakat széthányva mondják”. Esztergom építésére három szandzsákot hagtak hátra. Tata lerombolására 800 embert.²²

Az 1541-ben, vagy korábban fogságba esett német és olasz zsoldosok visszazsökdösése, úgy látszik, szinte járványszerűvé vált és a jelek szerint komoly fejfájást okozott a keresztényeknek: a bizalom semmi esetre sem tengett túl irántuk. Ami a Katzianer-féle hadjáratot illeti, ez nyilván az 1537-ben indított, s országra szóló vereséggel végződött ún. északi hadjáratmal azonos, tehát a szóban forgó olasz már hat esztendeje volt a törököknél.²³

Mehmed pasa esztergomi építkezése közismert dolog. Tata azonnali lerombolásáról pedig Szinán csausz is, Istvánffy is tudósít.²⁴ Végül a török főserlegnek a Tata előtti táborból Fehérvár ellen való indulását e levél értelmében augusztus 23-ra kellene kelteznünk. Ez viszont ellentmond török forrásainknak. Szinán csausz egyértelműen állítja, hogy Uléma pasa előrsei már augusztus 20-án Fehérvár alá érkeztek, s azonnal harcba bocsájtkoztak a védők lovasságával. A szultán érkezését augusztus 21-re teszi.²⁵ Egy biztos: Pozsgayék csakis az utóvéd elvonulását figyelhették meg 23-án, tévedését nyilván a kihallgatott szökevények pontatlan értesülései magyarázzák.

Az egyrehevesebbé váló székesfehérvári ostrom híreiről legelőbből megfigyelőnk szeptember 3-i levele maradt ránk. Mint az elején elmondja, előző nap három lovas és egy gyalogos „transfugus”, tehát szökevény érkezett, akik elmondták, hogy szerdán, János fejevétele napján (augusztus 29.) két általános roham volt a külváros ellen, pénteken (31-én) pedig egy, „de semmi eredményt nem hoztak, csak sok janicsár és más mohamedán elesét. Az ostromlóknak fogytán van a lóporuk, Mehmed pasa küldött végül 100 hordócskával.” Más szemtanúk — tizedet behozó parasztok, úgy mint Bátorkeszi, Köbölkút és Madari bírái — hozták a hírt, hogy Mehmed pasa lőporkészítéshez faszenet rendelt a Garam mindkét partján levő falvaktól. Azután jött a fehérvári török táborból egy német és egy rác, ez utóbbi Tatán esett fogságba, miután sebesültként társai otthagyták. Ők megismételték a szökevények híreit: a fehérváriak keményen harcolnak, a külvárost mindeddig meg tudták védeni, sok török elesett. Az ostromlók Esztergomból kaptak puskaport, 100 tevé hozta. A rác mindehhez

²² „Venerunt nudius tertius duo transfuge greci circa horam tertiam postmeridianam, et iterum paulo post germanus unus in expeditionis infelici ipsius domini Chachianer capta... Si sponte an coacte illis detentus, ignoro.”

²³ Acsády J.: i. m. 120. sk. o.; Magyarország hadtörténete, i. m. 171. o.

²⁴ Thury J.: i. m. 348. sk. o.; Istvánffy M.: i. m. 266. o.

²⁵ Thury J.: i. m. 347. o.

még hozzátette: bár nem tud jól törököül, úgy véli, a szultáni had vissza fog vonulni, Budánál már hidat is verettek a Dunán. Meglehet, Várad ellen indul, bár Egert és Diósgyórt is emlegetik. A táborban egyébként ott vannak Izabella királyné követői, akiknek a szemére vetették, miért nem küldtek élelmet és segédcsapatokat.²⁶

E részletek közül az erdélyi követ jelenléte tűnik újdonságnak — s az a panasz meglepőnek, hogy Izabella nem küldött élelmiszert, hiszen Erdélyben már a nyár elején nagyban folyt a töröknek szánt élelem és ajándék gyűjtése.²⁷ Meglehet, a keleti Magyarország urai már ekkor alkalmazták a török utasítások késedelmes végrehajtásának szabotázs-gyanús elvét, azaz a begyűjtött élelem még valahol úton lehetett.

Az augusztus 29-i rohamok hírében csak az ismétlődés újdonság: Szinán csausz híven és részletesen beszámol egy rosszul előkészített és féloldalas támadásról e napon. Meglehet, az ő szemérmes mondatai, melyek szerint Mohammed pasa szárnya felől senki sem támogatta a Rusztem pasa szárnya felől megindított akciót — egy rosszul összehangolt, s így két részre szakadt rohamot rejtene.²⁸

Szinán elbeszélésében egyébként két olyan, komáromi vonatkozású esemény is van, amelyek Pozsgay általunk ismert leveleiben nem kerülnek említésre. Egy Bécsből szökött pribék azt jelentette a szultánnak, hogy a török erők Fehérvár alá vonulása után, tehát valamikor 23—24-én, 5000 keresztény lovas portyázott volna Komárom és Tata között. Jahja-pasa-oglu Mehmed pasa, Esztergom parancsnoka pedig 26-án azt jelentette a felséges padisahnak, hogy 800 lovast küldött ki Tata és Komárom környékére, felderíteni, van-e ott ellenség, de azok senkivel sem találkoztak.²⁹

Két nappal e levél után, szeptember 5-én azt a „legnagyobb és legsiralmasabb” hírt közli Pozsgay uram Nagyszombat városával, hogy „Fehérvár elesett.” Vasárnap [tehát szeptember 2-án — B.G.] „kora reggel, fáradt felhő alatt mindkét elővárosát elvesztette, minden jelesebb katonája elpusztult, akik pedig nem estek el a rohamok alatt, a kapu előtti sövénynél a legmagasabb ponton terítették le. Itt esett el maga Varkocs is. Az egyik polgár ugyanis, akinek ez a mondott kapu vagy sövény volt a kijelölt őrhelye, megrettenvén, este későn a városba menekült, kizárva mindenkit, akik elvesztek, kevesek kivételével: egyeseket, akik ennek a sövénynek a résein lopóztak át és a város vízzel teli árkat átúszva a városfalakhoz tapadtak, később kötelekkel húzták fel a falakra.

A várost elhagyta a reménység, s a katonaságot elveszítvén, ekkora vérontás láttán mindenki reményét veszítette, és a várost ugyanazon a napon ebéd [prandium] után az ellenség kezébe adták. Azok a katonák, akik megmaradtak, mindannyian fegyverüktől megfosztva szabadon elmehettek, hogy a polgárokkal mit tett az ellenség, nem tudom.”

Az értesülés nagyon friss lehetett, ez erősen érződik a zaklatott fogalmazáson. Pedig volt még baljós jelentenivaló ezen kívül is. Ismert dologként hivat-

²⁶ Pozsgay Za. szept. 3-i levele, Archiv Mesta Trnave, Missiles.

²⁷ Veress Endre: i. m. 252. o.

²⁸ Thury J.: i. m. 353. sk. o.; A Magyarország hadtörténete, i. m. 175. lapon olvasható dátum, mely szerint maga a város ostroma is csak ezen a 29-én kezdődött volna, nyilvánvaló elírás, vagy tévedés.

²⁹ Thury J.: i. m. 352. sk. o.

kozik Pozsgay „Zsirotinszki nagyságos úr” vereségére. A helyszínt nem mondja meg, csak azt közli, a vereség nem volt annyira súlyos, mint először mondták, csak 60—70 katona esett el, igaz, köztük volt Kápolnay Ferenc is. A levél vége ismét a fehérváriakkal foglalkozik: „összesen 30 katona maradt életben, őket Győrben helyezték el, egy kapitány hozzánk jött és azt mondta, az ellenség császári minket komáromiakat fog meglátogatni, mások viszont azt mondják, Buda felé fog menni.”³⁰

Ez a levél jórészt megerősíti mindazt, amit Fehérvár elestéről Szinán csasz és Istvánffy Miklós leírása alapján eddig is tudtuk. Az időpontok körül zavart okozott, hogy Acsády Ignác elnézett egy napot, és hibásan szeptember 1-re korrigálta Szinán csaszút, aki egyértelműen 2-át adja meg Varkocs eleste napjának. Pozsgay viszont világosan vasárnapról beszél, az pedig 1543-ban szeptember 2-ára esett. Szinán egyébként — ellentétben a Fehérvárra befutott, a jelek szerint pontatlan hírekkel — azt is világosan mondja, hogy magát a várost csak 3-án, hétfőn adták föl a bennrekedt polgárok.³¹

Istvánffy segítségével magyarázható meg viszont, mit ért Pozsgay azon a sövényen (crates), ami előtt Varkocs György várkapitány elesett: Latin szövegében is magyarul „sorompóról” szól, azaz a belső városkapu elé emelt torlaszról van szó.³²

„Zsirotinszki uram”, azaz Karol Zerotin udvari szolgálatban álló lovastiszt ismert szereplője volt a kor magyarországi katonaéletének. Nyolc évvel később pl. részt fog venni Castaldo és Nádasdy Tamás 1551-es erdélyi bevonulásában, majd a Lippp környéki harcokban.

A szóban forgó csetepatét egyébként Istvánffy Miklós is ismerteti, de ő Zerotin meg sem említi, Kápolnay Ferencnek tulajdonítva a szerinte a Sió mellett bekövetkezett vereséget, s szinte kizárólag az ő haláláról ír részletesebben. Szinán csasz pedig — szintén meglepő részletességgel számolva be a valójában jelentéktelen összecsapásról — úgy meséli el a történeteket, hogy Rusztem pasa Malkocs béget kiküldte egy a környéken portyázó huszárcsapat ellen, akiknek vezetője „Káponai Firentsze” volt. Az ütközetet ő is Istvánffyhoz hasonlóan mondja el (a törökök csapdába csalták a kb. 700 lovast), de aztán hozzáteszi: a foglyul ejtett kb. 50 embert később a szultán sátora előtt kivégezték. Mind Istvánffynál, mind Szinánnál valahová a fehérvári ostrom végére helyeződik az esemény — tehát kb. ugyanakkorra, amikor Pozsgay levele alapján, immár pontosabban tehetjük. (Szeptember első napjai).³³

* „(Alba Regia) Die dominico summo mane sub nube defissa utroque suburbio est privata, universis militibus cesis qui pociores erant, qui enim in insultibus non ceciderant, apud cratem anteportanam in universum ad cumulum altissimum prostrati sunt, ubi cecidit et ipse Varkos, cum civis quidam qui ipsam portam vel cratem in (proprietate?) procimitate?) habebat apposita perterritus sera in civitatem profugit, exclusis omnibus qui periere, exceptis paucissimis qui per foraminam ipsius cratis irrepuerunt et in vallum civitatis aque plenum transnatantes muro civitatis adheserunt et postea ad moenia attracti sunt... Desperata itaque civitas militibus destituta universis, tanti perspecta sanguinis effusione desperarunt at civitatem eodem die peracto prandio in manum hostium dederunt. Milites omnes qui superstites manserant privati armis libere demissi sunt, civibus quid hostis facturus sit ignoro... ”

Prefati albenses omnes interierunt exceptis trigintis tantummodo qui Jaurinum applicuerunt. Capitaneorum unus ad nos venit et refert Cesarem inimicum nos Comaronienses visitandum, alij vero dicunt eum Budam versus iturum.”

³⁰ Thury J.: i. m. 356. sk. o.; Istvánffy M.: i. m. 268. sk. o. A Magyarország hadtörténete I. kötetében (175. o.) található szeptember 14-1 dátum mindenképpen téves.

³¹ Istvánffy M.: i. h.

³² Istvánffy M.: i. m. 271. o.; Thury J.: i. m. 262. sk. o. Karol Zerotinról: Barta Gábor: Vajon kié az ország? Bp., 1988. 77. o. és passim.

A következő levél szeptember 10-i keltezésű, s ebben már jóformán csak a török terveiről szóló híresztelések olvashatók. Az esztergomi Mehmed pasa egy Fehérvárott tartott tanácskozás után tegnap visszament volna Esztergomba; Léva vára összes tartozékait elpusztították volna — kezdődik a hírcsokor. A szultán még Fehérvárott van (ez legalább biztos), de nem tudni, hova készül, úgy hírlik, hogy Óvár—Győr—Komárom felé tervez hadmozdulatot, majd utána Vásegrád elfoglalását. Végül a Dunán átkelve Egert ostromolta meg és más „erdélyi” erősségeket.

A legkonkrétabb hír, hogy Ófelségétől [azaz I. Ferdinándtól] Znaimból ideérkezett „Otto de Deska” (magyarán Otto von Dieschkau) hozott végre két havi zsoldot, és a reményt, hogy — mint mondta — a király nem sokára 100 000 emberrel jön majd Esztergom visszafoglalására.

A szomorú valóság közben az volt, hogy a komáromi portyázók ráütöttek az Esztergommal szemben fekvő Kakatra (Párkány régi neve), de semmit sem tudtak elérni. A Duna túlsó partjára török csapat érkezett, nem tudni, csatázni akarnak-e, vagy csak tábort verni, de „a várból kiküldött portyázókat (pillulas) zokon vették.”³⁴

Hogy Ferdinánd király, aki a török által begyűjtött hírek szerint Linzbe menekült, a valóságban Prágába tartott némi segítséget szerezni, valóban szeretett volna nagy ellentámadásba fogni, az bizonyos, de a valóságban ekkor gyakorlatilag még nem volt hadserege. A kor jeles, a budai harcokban sok érdemet szerzett katonája, Otto von Dieschkau tehát legföljebb a királyi udvar hiábavaló tervezgetéseiről hozhatott jóhiszemű, de hamis híreket. A komáromiak kakati portyájáról ez az egyetlen hírünk. A túlparton felbukkant törökök valószínűleg Uléma bég seregéhez tartoztak, ez utóbbit ugyanis szeptember 5-e körül küldte ki a szultán Ungnád János Győrnél jelentkezett 8000-es hadának felderítésére (és nyilván elűzésére).³⁵

A szállongó hírekkel kapcsolatban még azt érdemes megkérdezni, hogyan vehették komolyan az 5 nagy vár, majd az „erdélyi” határvidék elfoglalásának tervéről szóló híreket szeptember derekán. Egy ilyen hadjárathoz ugyanis több hónapnyi idő kellett volna, annyi pedig az október végén hadjáratait rendre befejező törököknek már nem volt.

A kilencedik levél újabb négy nappal később: szeptember 14-én azután végre pontot tett a félelmetes híresztelésekre. Mint ekkorra kiderült, a szultán végül is hazaindul: Fehérvárról Budára megy, ahol már 3 híd várja, hírek szerint Pétervárad felé távozik az országból. Fehérvár kapitánya Ahmed bég lett, az Esztergomban és Budán is parancsnokoló Mehmed bég unokatestvére (frater uterinus). A környék nyugalma nem állt helyre, „tegnap reggel a Sokorót és Szentmárton mezővárost török és tatár portyázók feldúlták, a tüzet szemünkkel is láttuk, és menekülőktől is hallottuk a történeteket.” A támadókat a Győr felől Sokoró irányába portyára induló Bakics Péter próbálta elverni a helyszínről.³⁶

Ennek a levélnek legfőbb érdekessége, hogy általa pontosítani lehet egy sor kisebb dunántúli hadieseményt. Uléma pasa csapatai, mint Szinán csausz mondja, Győrnél nem találtak ellenséget, ezért előrsőket küldtek ki az „Akszu”

³⁴ „Tamen pillulas ab arce missas egreferunt.”

³⁵ Dieschkauról l. Veress E.: i. m. 115. skk. o.; Uléma bégről: Thury J.: i. m. 362. sk. o.

³⁶ Archiv Mesta Trnave, Missiles. A levél igen elmosódott, vége szinte olvashatatlan.

folyón túlra. Uléma e hadmenetéről Martonfalvay Imre is tudósít, helyretéve egyben a török források néhány tévedését. Martonfalvay elmondja, hogy Uléma béget Fehérvár bukása után Pápa ellen küldte el a szultán — ami annyiban igaz, hogy a bégnek Ungnád János hadát kellett föl kutatnia, de, mint ez a deák írásából kiderül, Ungnád nem Győrben, hanem éppen Pápán állomásozott ekkor némi német hadakkal, és néhány magyar bandériummal. A török-tatár lovaság közeledtére Ungnád egész seregével megfutott a városból, állítólag egészen a (Celldömölk és Sárvár közötti) Sitkéig. Martonfalvay, akit éppen a török veszély miatt nem sokkal korábban nevezett ki pápai tiszttartóvá Török Bálintné Pemfflinger Kata, az úrnője és saját maga pénzén felfogadott pár száz lovassal és gyalogossal maradt a mezővárosban, melynek lakossága minden rábeszélés ellenére végül szintén szétfutott. A deák mégis az ellenállás mellett döntött, és kisebb csetepaték, valamint néhány ágyúlövés árán végül elriasztotta az ellenséget. (Itt kell említenem, hogy eszerint téves az Acsády óta közkeletű leírás, mely szerint parasztok védték meg Pápát: ők csak a korábbi hevenyészett erődítési munkákban vettek részt.³⁷

Uléma nyilván azért nem vállalkozott ostromra, mert nem ez volt a feladata: szeptember 14-én már vissza is érkezett a fehérvári táborba. Hadosztálya ugyanakkor már korábban, valószínűleg éppen Pápa alatt, kettéoszlott. Martonfalvay elmondja, a tatárok Pápa alól továbbmentek a Kemenesaljára, s azt dúlták fel (Szinán „Akszu” folyója ezek szerint valószínűleg a Marcal.)

Ennek a tatár különítménynek a további sorsáról szól minden jel szerint egy harmadik forrásunk: Istvánffy Miklós. Ő írja, hogy kb. a fehérvári ostrom vége felé (vagy utána) egy tatár rablócsapat ellenében a győri táborból Zrínyi Miklós, Báthory András, Werbőczy Imre, a két Horváth Bertalan, Katicics Miklós és Bakics Péter indult a támadók ellen. Útközben csatlakozott hozzájuk Rátkai Pál, Pápa várának prefektusa. Az egyesült erőknek végül Somló mellett sikerült utolérnie és szétvernie a pusztító, rabokat szedő hadat.

Somló vára igen közel van a Martonfalvay által megnevezett Kemenesaljához. Mégis, Istvánffy történetében az időzítés pontatlannak tűnik: a győri tábor csak valamikor szeptember második felében állt föl, onnan tehát szeptember derekán még nem küldhettek ki huszár-osztagokat. Valószínűbb, hogy Ungnád seregének magyar bandériumairól van szó, akikhez valóban „menet közben” csatlakozhattak egyrészt Martonfalvay lovasai Rátkai vezetésével, másrészt Bakics Péter huszárai, akik — emlékezzünk Pozsgay levelére — Győr felől siettek a fenyegetett falvak védelmére. Ezek szerint a somlói ütközet valamikor szeptember 16—17-e körül zajlott le.³⁸

Előző íráshoz képest négy nappal későbbi az utolsó előtti, szeptember 18-i Pozsgay-level. A fontosabb hírek már folytatkoznak: a szultánról most már biztosan tudni, hogy az előző nap végre valóban elindult Fehérvárról Buda felé — táborával együtt. A „hegyekből” (ex montibus — talán a Pilis?) megjött „egy haramiánk, Rácz György”, és jelenti, hogy a (nyilván budai) híd már készen van, a királynét pedig — t. i. Izabellát — 1000 lovassal Szentfalvára várják, ahol a szultánnal kellene találkoznia. A török had — ismétlődik végül a korábbi jelentés — Bécs megyén át Pétervárad felé készül.³⁹

³⁷ *Martonfalvay*: i. m. 147. o.; *Thury J.*: i. m. 362. sk. o.; *Acsády I.*: i. m. 244. o.

³⁸ *Istvánffy M.*: i. m. 270. o.

³⁹ Archiv Mesta Trnave, Missiles. „Nunc venit unus haramia noster Georgius Racz ex montibus.”

A levélhez legfeljebb annyi megjegyzést fűzhetünk, hogy Izabella királyné ekkori pesti utazásáról, egyelőre, semmilyen más forrás nem tud, s így valószínűleg álhírnek kell vélnünk a kérdéses mondatokat. Maga a szultán pedig valóban a szeptember 15. utáni napokban bontott táborn Fehérvárott.⁴⁰

Pozsgay Zsigmond ezután majdnem egy hónapig nem írt Nagyszombatba, (vagy ekkori levelei nem maradtak ránk). Október 17-én azután elküldi általunk ismert utolsó levelét, amelyik valóban le is zárja e két mozgalmas hónap eseményeit. Először is arról hallunk, hogy a királyi helytartó reggel, hajnal előtt négy órakor elutazott Komáromból. Maga Pozsgay vasárnap, tehát október 14-én este Pozsonyba ment, egy bizonyos Tharnóczy nevezetű úrral együtt. Egy török hírvivőt kísérték onnan vissza Komáromba, ugyanazon az úton, melyen mentek. A törököt „tegnap”, tehát 16-án kedden reggel hajón indították tovább Esztergom felé. Bár nem volt követ (legatus), és fogalma sem volt róla, mit tartalmazott az általa vitt levél, 100 arany jutalmat kapott.

Komáromban magában pedig az volt az újság, hogy Filippo Torriello olasz zsoldosaival együtt távozni készült, a várbeliek úgy tudták, egyelőre senki nem jön a helyére. Hír szerint „talán Ungnád uram jön majd rövid időre, ha el tudja rendezni dolgait”.⁴¹

Az e levélben szereplő helytartó Várady Pál esztergomi érsek volt, aki 1542 utolsó napjaiban lépett a lemondott Thurzó Elek helyére. A török futár (tabellio) útjáról nincs más értesülésünk. Fegyverszüneti tárgyalások meginduláról sincs hírünk, bár a busás jutalom erre engedne következtetni. Meglehet, a török valóban elhitte, amit az esztergomi Mehmed pasa ill. az Uléma bég által szeptember közepén ejtett „nyelvek” jelentettek nekik: t. i. hogy Ferdinánd király megalázkodva békét fog kérni a fenséges padisahtól.⁴² Ennek kipuhatolására érdemes volt hírvivőt küldeni az ellenséghez.

Ami pedig a komáromi őrségváltást illeti: sem erről, sem Ungnád János esetleges itteni szerepléséről nincs egyelőre adat a kezembem.

*

Összegzésképpen talán érdemes kronológiai rendbe szedni azokat az eseményeket, amelyeket Pozsgay Zsigmond levelei segítségével az eddigieknél pontosabban köthetünk időponthoz.

1543. augusztus 9. v. 10.:	Esztergom elesik;
augusztus 13.:	a komáromiak felderítő portyája Kakat (Párkány) felé;
augusztus 14.:	reggeli vízi ütközet az Esztergom felől fölhajózó török flottilla előrsével Komárom alatt;
a Komárommal szembeni Duna-jobbparton török felderítők jelennek meg;
Lascano és Sbardellati Esztergomból menekülvén Komáromba érkezik;
a török hadak megkezdik elvonulásukat Esztergom alól, a tüzérséget hajón Adony felé szállítják;

⁴⁰ Izabelláról l. Veress E.: i. m. 252. o. ill. Thury J.: i. m. 363. o.

⁴¹ Archiv Mesta Trnave, Missiles.

⁴² Thury J.: i. m. 363. o.

- augusztus 15.: Emin tatár „szultán” csapataival portyára indul Győr irányába;
- augusztus 16.: a szultán Neszmélyen üti föl sátrát, hadai a Duna-jobbparton Almásfüzitőtől Tatáig húzódtó táborban állnak;
újabb vízi ütközetek Komárom alatt immár a török flotta zömével;
- augusztus 17.: reggel: további vízi ütközet Komáromnál;
nap közben: Tatát védői harc nélkül föladják, az elbocsájtott foglyokat a kíséretüket biztosító Uléma bég kifosztja;
délután: összecsapások a komáromi Duna-jobbparton török felderítők és magyar portyázók között;
- augusztus 18.: a tatai menekültek Komáromba érkeznek;
Emin tatárjai Gyórszentmárton és a sokorói dombok vidékét dúlják;
a török hozzákezd Tata lerombolásához;
- augusztus 19.: a török előhad elindul Tatáról Fehérvár felé;
- augusztus 20.: Uléma bég a török előhaddal elkezd Székesfehérvár körülzárását; kisebb összecsapások a védőkkel;
- augusztus 21.: I. Szulejmán szultán megérkezik Fehérvár alá;
- augusztus 23.: a neszmélyi tábor elhagyják az utolsó török csapatok is;
- augusztus 24.: egy török lovasosztag portyája Tata-Komárom irányába;
- augusztus 26.: Mehmed esztergomi pasa felderítőket küld Komárom felé;
- augusztus 29.: az első (esetleg kettős) török roham Székesfehérvár ellen;
- augusztus 31.: újabb, kisebb török roham Fehérvár ellen;
- szeptember 1.?: Karol Zerotinski portyázó lovasosztagát Malkocs bég a Sió mellett kelepcébe csalja, az ütközetben elesik Kápolnay Ferenc;
- szeptember 2.: meglepetésszerű hajnali rohammal a török elfoglalja Székesfehérvár két elővárosát, a visszavonuló védők előtt a városkaput bezárják, így Varkocs György kapitánnyal együtt mind elesnek;
- szeptember 3.: Székesfehérvárt a polgárság megadja a szultánnak;
- szeptember 5.?: Uléma béget török-tatár hadakkal Győr felé indítja a szultán;

- szeptember 7. ? : az esztergomi törökök rabló portyája Léva körül;
- szeptember 9. ? : komáromi portyázók rajtaütnek Kakaton; Uléma bég serege, vagy annak egy osztaga Komárommal szemben táborozik;
- szeptember 12. : Uléma bég török-tatár különítménye Gyórtól visszafordulva Pápa alá érkezik, ahonnan Ungnád János német és magyar katonasága, majd a mezővárosi polgárság is elmenekül. A várat azonban Martonfalvay Imre deák megvédi, mire fel Uléma bég hada kettéoszolva továbbvonul;
- szeptember 13. és utána : Uléma bég főlégti Gyórszentmártont és a sokorói dombok falvait;
az Ulémától elvált tatár lovasság a Marcalon átkelve a Kemenesalját dúlja;
- szeptember 14. : Uléma bég visszaérkezik a fehérvári táborba;
- szeptember 15. és utána : több magyar úr egyesült bandériuma Somlónál (Veszprém m.) utoléri és szétveri a Kemenesaljáról visszavonuló tatárokat;
- szeptember 17. : a szultán Székesfehérvárról Buda felé indul;
- október 14. : Pozsgay Zsigmond Pozsonyban van, egy török hírnök kísérvőjeként;
- október 15. ? : Várday Pál érsek, helytartó Komáromba látogat;
- október 16. : Várday helytartó Komáromból Pozsonyba utazik, Pozsgay Zsigmond Pozsonyból Komáromba kíséri a török hírvivőt, aki e napon továbbindul Esztergom felé.

Gábor Barta

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE
TURKISH CAMPAIGN OF 1543

Summary

The history of the consecutive Turkish campaigns on the territory of Hungary is not uncovered equally. The 1543 campaign of Sulayman I, as a part of the longest war period (1521—1547) belongs to the less known ones. The strategical aim of this campaign was to cover the foreground of Buda, the former Hungarian capital, fallen into Turkish hands two years before. This operation ended with enormous Turkish success but, as far as the events are concerned, there were very few documents known. However some years ago I did researches in the Nagyszombat Town Archives and I have found a number of letters of a certain Zsigmond Pozsgay, magistrate of the town who informed his principals from Komárom between August and September 1543. With the use of these letters this study is to enlighten the military and political background of the aforementioned events.

Gábor Barta

CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DE LA CAMPAGNE TURQUE DE 1543

Résumé

L'historiographie hongroise n'a pas découvert l'histoire des guerres turques se succédant sur le territoire de Hongrie jusqu'à la même profondeur. La campagne de Soliman Ier en 1543, vers la fin de la plus longue période guerrière (1521—1547), appartient par exemple aux campagnes presque oubliées, ou très peu connues au moins. Le but stratégique de cette campagne-ci était d'assurer les avancées de Buda, prise deux ans auparavant. Jusqu'à présent, nous connaissons très peu de sources sur l'histoire de cette campagne, réussie du point de vue turc. Mais il y a quelque années, aux archives de Nagyszombat, j'ai trouvé les lettres d'un certain Zsigmond Pozsgay, magistrat de la commune de Nagyszombat, datées de Komárom entre les mois d'août et d'octobre de 1543; c'est dans le miroir de ces lettres-ci que mon essai prétend mieux présenter les dessous militaires-politiques des événements.

Gábor Barta

ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES TÜRKENKRIEGES VON 1543

RESÜMEE

Die Geschichte der aufeinanderfolgenden Türkenkriege im Gebiet Ungarns wurde von der ungarischen Historiographie mit unterschiedlicher Ausführlichkeit erforscht. Zu den beinahe vergessenen oder kaum bekannten Kriegszügen gehört der Kriegszug des Sultans Suleiman I. von 1542, am Ende der längsten Kriegsphase (1521—1547). Das strategische Ziel dieses Kriegszuges bildete die Sicherung des Vorraumes der bereits vor zwei Jahren eroberten Burg Buda. Über die Geschichte dieses vom Gesichtspunkt der Osmanen aus sehr erfolgreichen Kriegszuges standen und bisher nur spärliche Quellen zur Verfügung. Vor einigen Jahren stieß jedoch der Autor vorliegenden Aufsatzes im Archiv von Tyrnau auf die zwischen August und Oktober 1543 in Komorn verfaßten Briefe des Tyrnauer Magistrats, Zsigmond Pozsgay. In Kenntnis dieser Briefe soll jetzt der Kriegspolitische Hintergrund der Ereignisse erläutert werden.

Габор Барта

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ПОХОДА ТУРОК В ВЕНГРИЮ В 1543 ГОДУ

Резюме

Венгерская историография не с одинаковой глубиной вскрыла историю турецких войн, следовавших одна за другой на территории Венгрии. К почти позабытым и по крайней мере едва известным военным походам относятся, например, военный поход Сулеймана I-го в 1542 году, имевший место в конце самого длинного периода завоевательных турецких войн в Венгрии, длившегося с 1521 до 1547 гг. Стратегическая цель этой военной кампании заключалась в обеспечении переднего края Буды, которая была занята турками за два года перед этим. Об истории этой весьма успешной компании до сего времени нам было известно очень мало источников. Однако несколько лет тому назад мне удалось напасть в архиве города Надьсомбат на письма некоего Жигмонда Пожгаи, магистрата г. Надьсомбат, которые были датированы периодом между августом и октябрём 1543 года. В свете этих писем моя статья намеревается лучше осветить военно-политический фон этих событий.